

על תולעים כשרوت שבגינה ובינים שמותר להרוג בשבת

המנונה 'תולעים' בהוראותו הקדומה היה שם כולל לקבוצות חרקים שונים, לרוב בדרגות הzahl או הרימה שלהם. צורים אלה שחפים על הקרקע או מוחברים אליה נחשבים כשרץ הארץ שחיל איסור לאכלם (ויקרא יא, מב), ועל אכילתם חייבם חמישה לאותם. על רקע האיסור החמור והמיוס שabayit תולעים, קשה להבין כיצד את המקרים המובאים בספרות ההלכה העוסקת בתולעים וברציצים, שכשרים בנסיבות מסוימות באכילה ומותרם במשקה. למשל בעת העתיקה, בהיעדר מים זורמים, אספקת המים הייתה מבוססת על מי גשמים שנאגרו בבורות מים, בהם היו לעיתים זחלים יתושים ועלוקות. ב'שולחן ערוך' (י"ד, ס"י פ"ד סע' א) פוסק ר' יוסף קארו כך:

שרצים הגדלים במים שבכלים ושבבורות, שייחין ומעורות שאיןם נובעים, מותרים אפילו שאין להם סנפיר וקשה. לפיכך שוחה ושוטה מהם ואין חשש לשרצים שבהם אם יזדמנו לתוך פיו.

וכן מותר לאכול פירות שהותלו בтолעים לאחר שנקטפו, ובתנאי שהן שלא יצאו מהם.¹ בראשונים² מופיע שמי שאינו אסטוני יכול לאכול גבינה שיש בה תולעים: 'גבינה שהתליעה נפש היפה תאכלנה בתולעת שבה'. אחד המקורות הקדומים ביותר מובה בשם ר' אליעזר בן יואיל הלוי (הרabi'ה)³ מהמחצית של המאה השთים עשרה: 'קבלתי מאבא מארי (שתולעים) הנמצאים בגבינה ובדגים מותרים'. הרמ"א⁴ מזכיר בעניין זה גבינה שיש בה תולעים חיות:

נווהים בתולעים של גבינה לאכלן, אף על פי שkopatz הנה והנה על הגבינה. אבל אם פירשו לגמרי, אסורים אותן.

מסתבר שמדובר במציאות מוכרת בעיקר באירופה, שבה נהגו להכין גבינה מיוחדת שהויה בה תולעים, והיהודים נהגו לאכול אותה בהתר. ר' חיים ויטאל⁵ הביא בחיבורו הנחיה: 'לגבינה שלא תגדל תולעים לבנים כמנהגם'. ר' אברהם בן מרדכי⁶ ממצרים כתוב מאותה שבוע עשרה:

1. חולין, ס"ז ע"ב; הרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"ב ה"ד-הט"ו; שו"ע, י"ד ס"י פ"ד סע' ד.
2. כלבו, ס"י קא.
3. רabi'ה ס"י אלף צג (מהד' דבליצקי [תשס"ה] ח"ד עמ' קלג).
4. רמ"א, לש"ע י"ד, ס"י פ"ד סע' טז.
5. ר' חיים ויטאל, ספר הפעולות, מהדורה שנייה, תשס"ד, עמ' קמז.
6. שו"ת גנית ורדים, י"ד, כלל א, ס"ג.

ושמעתי אומרי' שבני אשכנז ה' לעול' [ה' ישמרים לעולם] אוכלים תולים
שגבינה בעודן חין ואין מקפידין בזה כלל ולכארה נראה שיש בזה בית מיחוש
וכדבעין למייר ליקמן.

אכן היו מוכמי המזורה שדעתם לא הייתה נותה מכך והחמירו בדבר, ובראשם הרב הירושלמי חזקיה די סילוה⁷ בן אותה תקופה, שהעיד שאנשים רבים וגדולים נהוגים לאללה:

ודשו בה רבים וגדולים ואפילו החכמים והיחידים אין נזהרין כראוי על פי מה שמתבאר בש"ס ופוסקים בסימנו זה.

על אילו גיבונות מדובר, ועל סמך מה התיירו באשכנז לאכול את התולעים שהן? האם חלק מאבותינו לא הקפידו באיסור אכילת שרכצים?

מסתבר שעד לפנינו כמה שנים עוד ניתן היה למצוא בשוקים גבינות שונות שמיוצרות באמצעות תולעים. והנה הגעה אלינו השמועה שניתן עדין לראות תופעה זו בסרדיניה ובקורסיקה. בחודש אולול תשע"ה נסעתי עם ידיי ד"ר ירון סרי לאי סרדיניה בעקבות מחקר על הארגמן וצמר הים'. במסגרת זו ניסינו לברר בכל המיקומות שאלהם הגיעו על אודות הבניה עם התולעים. רבים לא ידעו بما מדובר, אך יש מהמבוגרים שיידעו לספר שכן גבינה כזו הייתה נמכרת עד לפני כמה שנים בחנויות, וכיום לא ניתן להציג. הבניה מכונה באיטלקית בשם *marmo marzio* או *formaggio marcio*. רבים ציינו שמדובר בגבינה טעימה שנחשבה למבקשת ביותר, ואחרים נמנעו לאכלה בשל טעם החrif. זה עולה בקנה אחד עם פסיקתו של ר' יוסף תאומיים⁸ בן המאה השמונה עשרה שכח בשרשל נטעה חמץ יבש להמתתו שש שנות עד לאכילתبشر:

גבינה מתולעת ואוכל התולעים הוה כמו בשר דמושך זמן וכן הועמדה בקייבת שחריף וחזק (כמו גבינה שקורין ואלבכ"ש קען).

בהתאם לתקנות הבריאות של האיגוד הרפואי שאיתליה חברה בו, הוחלט למגinitם לבם של התושבים לאסור באופן רשמי ייצור וממכריה של גבינות אלה, בשל בעיות סנטיציה ובריאות. תקנות אלה כוללות אפשרות לייצר גבינות בתוקף קיובות של כבשים ועזים, שבהן נמצא חומר מגנן טבעי (רניין). גבינות אלה מיוצרות רק בייצור ביתי בדומה כפרים מסורתיים, ובודדים עוסקים היום בייצורם. לאחר בירורים ותיאומים רבים מצאנו את מבודנשו בעיירה אולינה (Oliena) שבה ניתן למצוא בעונה מסוימת את הגבינה. הענו למסעדה שחיפשנו, ובעל המסעדה הוציאו לנו את הגבינה המבוקשת מהמקדר.

הגבינה נראית כעוגת גבינה עגולה או כקובנה תימנית. לאחר שהסיר בסכין חדה את הקром הקשה שמעליה, ראיינו מאות רימות שנויות בתוכה, כמו בא ברמ"א (שם): 'ש קופצין הנה והנה על הגבינה'. בעל המסעדה ניצל את ההזדמנות ואכל ממנה בשקייה על התולעים שבה (יש אנשים המסירים אותן לפני האכילה). מסתבר שכקיז נדיר מאוד למצוא את הגבינה, שכן התולעים זוקקות לטמפרטורה נמוכה לצורך התפתחותם.

.7 פרי חדש, יוז"ס פד סע' טז.
 .8 פרי מגדים, יוז"ד משכחות זהב ס"ג פט.

מדוע מותר לאכול את תולעי הגבינה?

ההיתר לאכול גבינה כזו קשור לאורה חיהם של ה'תולעים'. למעשה מדובר בזבוב הגבינה (*Piophila casei*), חרק קטן (אורך כ-4 מ"מ) שמטיל את ביציו בגבינה. מהביצים בוקעות רימות, שmagiyot לשיעור 8 מ"מ ומופיניות בתנועת ניתור באוויר לגובה של כמה ס"מ. יצרני הגבינה נהוגים לחשוף את הזבובים לגבינות באופן מכונן, על מנת שהללו יגרמו לתהליך של ריקבון ותסיסה וליצירת טעם לוויי אופייני. אחרי שהזינו בגבינה עם התולעים שנזכרת בספרות ההלכה, נותר לנו לברר מה היסוד להיתר אכילתה. מסתבר שבאופן רגיל הזחלים אינם יוצאים מתוך הגבינה, ורק כאשר פותחים את הגבינה במכוון הם נחשפים לאוויר. אכן ניתן לדאותם נעימים וקופצים, אך למעשה הם אינם פורשים מתוך הגבינה. כל חיותם תליה בגבינה המשמשת להם בית גידול, בעוד שבhiveדרה אין להם חיים, והם מתים. על רקע זה מענין הזיקה שמוצאת ר' ישראלי ליפשין, בעל פירוש תפארת ישראל⁹, בין ההיתר להרוג כינים בשבת להיתר לאכול גבינה זו:

גבינה שיש בה תולעים, מותר לאכלת בשבת, דמיינן קא רבו, ולפיכך דין בכינים שנולדין מזיעה שמותר להרגן.

כידוע נפסק להלכה¹⁰ שמותר להרוג כינים בשבת 'מן הזיעה' וכן לגבי רמשים שנוצרים בಗלים ובפיריות וכיו"ב, ובלבבד שאין הם יצורים שמתurbים מזכר ונקבה. הרמב"ם נשען בפסקתו על תפיסת 'הבראה הספונטנית', שהיתה מקובלת בעולם המדע עד המאה השבע עשרה. אולם בדורות המאוחרים, בעקבות המצאת המיקרוסkop, התגלה שגם הכנים ורובי הרמשים נוצרים בתהליך הפריה, ומאז מתנהל דין ערך בספרות ההלכה: האם בעקבות הגילויים המדעיים ההלכה תשתנה.¹¹ יש הסבורים שבימינו אין להרוג כינים ויש בכך איסור אורתייא (פחד יצחק¹² ועוד), ויש הסבורים שצרכיך לחושש לכך מדרבנן, ולעומתם הובאו הסברים שונים להסביר את ההיתר להריגת כינים.

אין זה מעניןינו להרחיב כאן בסוגיה זו ובסתירה שכယוכול קיימת בין תורה ומדע. רק נאמר שלא יתכן שהז"ל לא ידעו שלכינים אין ביצים או שהם לא ראו אותן בשל זעירותן,¹³ שהרי הם מזכירים זאת במפורש.¹⁴ פליית כינים על ביציהם הייתה מלאכה שכיחה בעת העתיקה, וכך למשל במצדה ובקומראן ובעוד אתרים רבים במדבר יהודה ובנגב נמצאו מסרקים כינים מעץ, הדומים להפליא לאלה ששבשו בימיון; מסרקים דו-

9. מבוא לפירוש המשנה בשבת, כלכלת הבית, בעניין תולדת השוחט.

10. רמב"ם, הלכות שבת פ"א ה"ב-ה"ג; שו"ע, או"ח סי' שטז סע' ט.

11. על התמורות בפסיכה ההלכתית ביחס לבדיקת תולעים לאור ההתפתחות המדעית, ראו:

S. Adams, 'The Scientific Revolution and Modern Bedikat Tola'im Trends', Hakirah, 22 (2017), pp. 93-124.

12. פחד יצחק, ערך צידה.

13. מ' כסלו, 'ההורג כינה בשבת – כהורג גמל בשבת', שנה בשנה, מב (תשס"ב), עמ' 155-166.

14. למשל, שבת יב ע"א; קז ע"ב.

כיוונים עם שניים מרוחחות ושניים צפופות, ועליהם אף השתרמו ביצים וכינים בדרגות התפתחות שונות.

אכן הידע המדעי על חי החרקים לא היה מפותח בעבר כבימינו, והטענה שכנים באוט מן ה'זעה' לכוארה אינה מדוקת, אבל כפי שנרצה לטען להלן, מבחינה הלכתית וגם עובדתית הטענה תקפה ועומדת והוא קשורה לראייה החושית הפטיטה של היצורים בעיני האדם. כך למשל, אם נראה לאדם שהתולעים נבראו כביכול מהגבינה או מהפירות, התולעים יהיו מותרות בתנאים מסוימים (למשל, אם לא פירשו).¹⁵ הנחת היסוד היא שההלהכה מתיחסת רק למה שהאדם רואה בחושיו הסובייקטיביים ולא בהכרה בידי המדען, אולם זה רק חלק מהתשובה.

מבחינה הלכתית, לא חשוב אם באמת השרצן נוצר מהפרי, מהזעה, מהגבינה או מבשר הדג. העובדה היא שגם השרצים שבהם אנו דנים מתרבים ברבייה מינית, אך אין להם כל קיום בלי בית הגידול המאכלס אותם. כינת הראש אינה יכולה להתברות בהיעדר שער האדם והתנאים שנוצרים בו ('זעה'). כמו כן רימות זבוב הגבינה לא יכולות להתקיים מחוץ לגבינה, וכן מבחינה הלכתית היא זו שכביכול יוצרת אותן והן חלק ממנה. ההלכה מבחינה בין יצורים שנבראים מזכר ונקבה באופן ישיר, ללא מעורבות שום אמצעי עזר נוספת להיווצרותם, ואוותם אסור לאכול או להרוג בשבת, בין יצורים שבהם אנו עוסקים. באלו האחرونים הביצה מופרת בגין הקבאה על ידי הזכר והיא מטילה אותה על מצע הגידול (פרי, גבינה, שער האדם וכו') ובזאת היא סימנה את תפקידה. מעתה קיומו ותלותו של השרצן בבית גידולו הוא מוחלט, וכשהוא בתוכו הוא אינו נחשב לבעל חיים בפני עצמו, אלא חלק מישותו של הפונדקאי.¹⁶

ההלכה אפוא אינה מטילה איסור על יצור שהוריו הבילוגיים רק החלו את תהליך ריבויו ואין להם שותפות בהתפתחות לצאצאיו. היא מתיחסת לבית הגידול בלבד מעין הורה ולתווך כשלו בפועל; בית הגידול הוא אשר יספק לו את המרכיבים החיוניים להתפתחותו ולהשלמת יצירתו עד ליציאתו לאויר העולם. لكن תולעים שהתפתחו בפרי שנתלש, שאין לו זיקה לעצם המחבר לקרקע, מותרות כדין הפרי; מה הפרי מותר, כך גם התוצר שלו, וההורגן בשבת פטור.¹⁷ כך לחילופין נסביר מדוע תולעים שהתפתחו בפרות בעודם מחוברות לעצם אסורת באכילה. זאת ממשו שהן חלק מפרי העץ, והעץ עצמו מ לחבר לקרקע, שהיא מקור קיומו זהותו, וכך זה בגדר 'שרץ השורץ על הארץ' שנאסר במפורש מן התורה. לגבי הגבינה, יש עוד צד להיתר, והוא שהוא אינה נחשבת לגידולי קרקע.¹⁸ لكن מותר לאכול תולעים שבגבינה ולהילופין מותר להרוג אותן בשבת, כי שמובא לעיל בפירוש 'תפארת ישראל'.

15. הרב שלמה אביה, 'תורה ומדע', עיתורי כהנים, 69 (תשנ"א), עמ' 4.

16. הרב משה צארכן, 'תולעת שבפיריות במשנת הרמב"ם', מסורה ליוסף, 1 (תשס"ט), עמ' 255–260; הרב יהונתן שמחה בלס, 'טפילים בبشر דגים: שיטות מדעיות בקביעת שם שרץ', תחומיין, לב (תשע"ב), עמ' 393–402.

17. רמב"ם, הל' שבת פ"י"א ה"ב.

18. ספר איסור והיתר הארון, שער מא סי' ז.

לסיכון, הקדמוניים נתנו טעם והסביר לאופן התרבותות כינים או תלעים בפיירות וגבינה בהתאם לידע שהוא קיים בתקופתם. אמנם הסבר זה אינו רלוונטי בימינו ובכבר השנה עשייה המשיך להשתנות עם הגילויים המתחדשים בכל דור ודור, אבל העיקרון ההלכתי המנחה שנובע מהסביר ומתפיסה אחרת לראיות המציאות באשר לקיומם והיווצרותם של המינים בעולם – שרי וקאים. זו אחת הדוגמאות לאפשרות גישור הפער בין הידע המדעי לבין ההלכה; יש בסודם שתי גישות שונות בראיית המציאות ובהגדרת המונה 'שרץ', ולכן כל הניסיון להעמידם כסתירה או לחפש תירוצים מאולצים הוא מיותר ואיןו משכנע.

